

Луција ЂУРАШКОВИЋ*

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ НА СКАДАРСКОМ ЈЕЗЕРУ У ИСТРАЖИВАЊИМА ПАВЛА А. РОВИНСКОГ

Одабрана тема јасно подразумијева и указује на дефинисање доприноса Павла А. Ровинског у истраживању одређених сакралних споменика на Скадарском језеру, прецизније црква манастира Старчево, Бешка, Морачник, Врањина и ријечки Ком. Овако постављен задатак тим је сложенији, јер се односи на специфична питања која се тичу не само дисциплине каква је историја умјетности већ и опште историје, етнографије, упоредне религије, историографије, палеографије и епиграфике, у овом примјеру конкретно усмјерених на дио простора Црне Горе, какав је ареал Скадарског језера који се наново показује, посебно особеним, константно инспиративним и, до данас, још увијек недовољно истраженим.

Своја искуства и истраживачке закључке, не само о предмету наведене теме већ и о ширем низу културно-историјских споменика распрострањених на простору Црне Горе, Ровински нам је оставио у оквиру свог капиталног дјела „Црна Гора у прошлости и садашњости”, сабраног у IV тома, а штампаног у Петрограду, од 1888. до 1915. године.¹

Ријетко живописни базен Скадарског језера са својом разуђеном обалом био је нарочито истраживачки инспиративан за Павла А. Ровинског, а посебно са културно-историјског аспекта јер садржи низ значајних археолошких локалитета који откривају да је ово подручје, још у илиро-грчком периоду, важило као погодно за насељавање и цивилизацијски развој, чиме се, такође, Ровински посебно бавио. Надовезујући се на ово, у посебну групу споменичке заоставштине спадају манастирски ком-

* Луција Ђурашковић, ЈУ Музеји и галерије Будве

¹ Павел Аполонович Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том IV, Издавачки центар Цетиње, Цетиње 1994, 339–506.

плекси, цркве и утврђења подигнути на бројним острвима, тзв. горицама и у приобаљу, а представљају свједочанства о богатој и континуираној културној традицији која се током средњег вијека, па и касније, развила у овом крају, с правом названом „Зетска Света Гора”.

Оно кључно које Ровински узима за предмет свог истраживања и запажања у наведеној области јесте истицање типолошки специфичних архитектонских карактеристика сакралних споменика и извођење паралела и утицаја у складу са поријеклом њиховог настанка, повремено укључујући и одређени етнографски, историографски, па чак и литерарни приступ. У овом раду ћу покушати да истакнем неколико карактеристичних примјера на којима Ровински показује свој ријетко комплексан мултидисциплинаран истраживачки поступак.

Манастири на Скадарском језеру са својим знаменитим црквама представљају једну од најбогатијих манастирских скупина саграђених на тлу Црне Горе. На острвима Скадарског језера и у његовом приобаљу, у периоду од краја XIV вијека, подижу се манастири Старчево, Бешка, Морачник, ријечки Ком, Орахово, и обнавља Пречиста Крајинска. Још раније, подигнут је Манастир Врањина и то у првој половини XIII вијека, тачније године 1233. Преносећи наводе Маријана Болице, Ровински издваја сљедећи опис Скадарског језера: „У опсегу оно има 120 миља. На њему се налази шест острваца и свако од њих носи име манастира српских монаха који живе тамо. Важнији међу њима су Св. Никола на Врањини, а затим слиједе: Ком, Бешка-горица, Старчева-горица, Морачник”.²

Цркве манастира Скадарског басена одражавају спој византијске светогорске архитектуре са извјесним детаљима особеним за архитектуру романике и готике, темељећи став да њихова евидентна оригиналност не лежи у издвојености од сусједних свјетова, већ да је одраз постојаности карактеристичних просторних рјешења прилагођених сопственим мјерилима димензија, конструкције и облика.

Манастир Старчево се налази на југоисточном дијелу истоименог острва. Прецизних писаних података о оснивању манастира нема, мада се његово подизање, преко посредних историјских извора, везује за старца Макарија и период од 1376. до 1378. године.³ Ровински се код истраживања овог манастира посебно осврће на цркву, посвећену Успењу Богородице, за коју наводи да представља копију Цетињске цркве, одно-

² П. А. Ровински, *Op. cit.*, том IV, стр. 443.

³ Татјана Пејовић, *Манастџири на њлу Црне Горе*, Београд 1995, стр. 120.

сно Богородичне цркве у Цетињском манастиру, или да је саграђена по истом плану као и она, констатујући да је: „Сличност међу њима, уз непостојање било гдје у српским земљама друге сличне, таква да се поређење намеће само по себи. При томе у цркви на Старчеву, потпуно очуваној, можемо тражити објашњења оном што нам је нејасно или несхватљиво у Цетињској цркви, срушеној до темеља”⁴. Драгоцјен је и податак Ровинског да је црква дијелом обновљена 1893. године, у чему је и сам учествовао, када је урадио цртеж плана цркве, и више цртежа са детаљима унутрашње архитектуре који су, нажалост, касније загубљени.

Ваља напоменути да је црква Успења Богородице по својим архитектонским особеностима родоначелник специфичних балшићких грађевина, триконхоса, које се најчешће појављују унутар манастирских комплекса на Атосу. Правећи упоредну архитектонску паралелу између италијанске цркве у Анкони, цркве у Цетињском манастиру и старчевачке цркве, Ровински запажа да је у питању: „...тип крстообразних цркава са закршћима, како их назива Голубински у својој Историји Руске цркве. При томе он додаје да су на Атосу бродови цркава у облику крста, а њихови бочни испусти увијек заокружени. А у Атласу приложеном уз тај дио налазимо три цркве сличног облика, од којих је једна потпуно иста као црногорске цркве. То је црква Св. Илије у Солуну саграђена 1012. године”.⁵

Испред јужног параклиса налази се гроб у коме је, како наводи и Ровински, „сахрањен познати српски штампар Божидар Вуковић, који је умро 1540. г.”,⁶ а чије је тијело постхумно из Венеције пренесено у Црну Гору о чему, уз помињање заслуга свог оца, оставља свједочанство његов син Вићенцо у предговору за псалтир из 1546. године. Занимљиво је да је Ровински украс на покривној плочи Вуковићевог гроба протумачио као женску руку која држи букет цвијећа, умјесто као руку која држи кесу за наношење штампарске боје.⁷

У манастиру је својевремено постојао веома плодан преписивачки центар или скрипториј. Ослањајући се на истраживања архимандрита Илариона Руварца, Ровински указује на поријекло имена острва Старчево, посебно се осврћући на текстове изнесене у *Далмајинском маџазину* из 1864. године и *Сјоменици српске краљевске академије*, који помињу како старца Макарија (по коме је горица Старчево добила име),

⁴ П. А. Ровински, *Op. cit.*, том IV, стр. 443.

⁵ *Ibid.*, стр. 445.

⁶ *Ibid.*, стр. 446.

⁷ *Ibid.*

тако и чувена дјела „Четворојеванђеље Старчеве Горице” и „Пролог”, настала у овом манастиру седамдесетих година XIV вијека (која се данас чувају у Државној библиотеци у Берлину и у библиотеци Марцијана у Венецији). Такође, преко навода из „Пролога” и историјских претпоставки архимандрита Илариона Рувараца, Ровински износи закључак да је манастир саграђен за вријеме Ђурђа Балшића I „који је владао у Зети, прво са својим старијим братом Страцимиром и млађим Балшом (касније II), а када је Страцимир умро 1373. г. владао је сам до 1379”.⁸

На омањем, заравњеном платоу, у средишњем дијелу истоименог острва, налази се *Манастир Бешка* (Горица или Брезица) са црквама посвећеним Св. Ђорђу и Св. Богородици.

Црква св. Ђорђа је старија грађевина за коју се, због недостатка историјских података, са сигурношћу не може рећи када је саграђена. Претпоставља се да јој је ктитор Ђурђе II Страцимировић Балшић, те да је саграђена у посљедњој четвртини XIV вијека. Његова жена Јелена, кћерка кнеза Лазара, направила је своју гробну цркву у непосредној близини ове. Ваља рећи да су скоро све цркве на горицама Скадарског језера, као и Пречиста Крајинска, посвећене Богородици, осим цркве св. Николе на Врањини и ове на Бешкој, чији патрон и, могуће, ктитор носе исто име. По типу представља триконхос са малим наосом и куполом. Уз јужни зид триконхоса налази се гроб са једноставном надгробном плочом, највјероватније ктитора храма Ђурђа II Страцимировића Балшића. Занимљиво је да Ровински само овлаш помиње ову цркву, наводећи једино да је према димензијама велика и да је сва у рушевинама, док у центар свог интересовања поставља, како наводи, „добро очувану и недавно обновљену” цркву подигнуту у славу Богородице од стране „Јелене Балшић која се послје смрти свога мужа Балшића удала за Сандаља Хранића, великог босанског војводу, који је такође убрзо умро”.⁹ Поседну пажњу Ровински поклања натпису на надвратнику из кога сазнајемо да је црква подигнута 1439, а, такође, и да је Јелена Балшић преминула 1443. године. Ровински се, успут, благо спори са Руварцем око поријекла мајстора који су исклесали натпис, тврдећи да су то словенски, а не латински мајстори.

И у овом манастиру се, слично као и у Манастиру Старчево, одвијао интензиван духовни живот, који, занимљиво, Ровински не помиње. Посебно ако знамо да је овдје, такође, постојала преписивачка школа – скрипторијум у коме су настали чувени „Шестодневник” из

⁸ *Ibid.*, стр. 447.

⁹ *Ibid.*

1439/40. г. ученог старца Никона Јерусалимца (данас у Музеју Манастира Савина) и „Горички зборник” (Библиотека САНУ – Београд), рукопис настао 1441/42. год. као плод преписке Јелене Балшић са Никоном Јерусалимцем.¹⁰

Када је ријеч о *Манасџиру Морачник*, који се налази на истуреном рту на југоисточној страни истоименог острва, Ровински, тек овлаш, помиње рушевине цркве која је, како наводи њен први помен у Повељи Балше III, саграђена 1417. године. Из ове повеље, такође, сазнајемо да је, преко прихода од солане, овај манастир био у некој врсти парохијалне везе са Манастиром Пречиста Крајинска у коме је у то вријеме столовао зетски митрополит Арсеније са читавом скупштином и свештенством.¹¹

За разлику од пажње посвећене Манастиру Морачник, Ровински посебно истиче значај *Манасџира св. Николе* на острву *Врањина*, приступајући му, прије свега, историографски, посебно истражујући његово поријекло везано за оснивање и истинитост предања о благослову првог српског архиепископа Св. Саве, ослањајући се на историјске изворе које преносе архимандрити Нићифор Дучић и Иларион Руварац. Наиме, манастир са црквом св. Николе је основао 1233. године први зетски епископ Иларион о чему је свједочио, нажалост данас загубљен, натпис. Манастир је пао у турске руке 1843. године. Средњовјековно здање Манастира св. Николе није сачувано, а да бисмо стекли увид у архитектонски изглед цркве, Ровински посредно, преко навода архимандрита Нићифора Дучића, преноси ријечи црногорског владике Илариона који каже да је „она била средње величине, без звоника, без куполе, и без било каквог архитектонског мајсторства, од једноставног камена. Уз њу је био и некакав дограђени ђаконикон, кроз који се могло пролазити у брод, али литургија у њој није вршена, како то обично бива у олтарима.”¹² На мјесту порушене цркве, краљ Никола подиже нову, и то године 1886, о чему говори уклесан натпис изнад врата, а и Ровински као савременик.

Истраживању *Манасџира ријечки Ком* Ровински у првом дијелу прилази са географског и етнографског становишта, да би се у другом дијелу задржао на карактеристикама везаним за архитектуру цркве, историју оснивања манастира и иконографске карактеристике фреско-сликарства у ентеријеру и споља, на pročелу цркве. Напоменимо да Манастир ријечки Ком представља најстарији споменик из епохе Црнојевића, а по-

¹⁰ Т. Пејовић, *Op. cit.*, стр. 117.

¹¹ *Ibid.*, стр. 108.

¹² П. А. Ровински, *Op. cit.*, том IV, стр. 448.

дигнут је у XV вијеку, прецизније између 1415. и 1427. године, као задужбина Ђурђа и Алексе-Љеша Црнојевића, чије поријекло, у упоредним епиграфским истраживањима, нарочито ослоњеним на становишта архимандрита Илариона Руварца, Ровински посебно испитује.¹³ Манастир са црквом представља типичан примјер маузолеја у коме се, поред гробова оснивача Црнојевића, налазе и гробови родитеља Ивана Црнојевића, Стефана-Стефанице и госпође Маре Кастриоти, албанске принцезе. Кратко вријеме, у XV вијеку, непосредно прије оснивања Цетињског манастира, био је сједиште Зетске митрополије. Занимљиво је да Ровински, преносећи истраживачка искуства о овом манастиру, не помиње ни овај а ни други значајан податак да је управо у овој манастирској цркви 1831. године Његош рукоположен за архимандрита.¹⁴

Манастирска црква је посвећена Успењу Богородице, чиме је настањено балшићко његовање култа Богородице. Подробно истражујући и преносећи као лично искуствено свједочанство комплетан хришћански ритуал прославе празника Успења Богородице, Ровински наводи да у манастиру „нико не живи због тога што нема стана, а служба се у њему обавља само једном годишње на дан његовог празника, Успења Богородице. Тада тамо путује и митрополит зато што се скупи мноштво народа, углавном из Ријечке нахије, Црмнице и Зете, а такође и из удаљених крајева Црне Горе”.¹⁵ Повремена склоност ка литерарним описима код Ровинског је нарочито примјетна при истраживању управо овог манастира. Инспириран учешћем у обреду прославе, Ровински овако описује њен завршетак којим ћу и ја завршити своје излагање: „А на Кому зацарује тишина за читаву годину. Све се износи из цркве и црква се затвара, али се кључ ставља у удубљење изнад врата, а понекад остаје у самим вратима да би могао ући свако ко зажели да се помоли или једноставно да разгледа из радозналости”.¹⁶

И поред одређених методолошких недосљедности, истраживања једног страног истраживача нашег простора, какав је Ровински, а која се тичу предмета представљене теме, несумњиво су битан подстицајни темељ за сва будућа истраживања ове проблематике, како за историју умјетности тако и за историографију, палеографију, етнографију и упоредну религију у оквирима етнолошких изучавања.

¹³ *Ibid.*, стр. 449.

¹⁴ Т. Пејовић, *Op. cit.*, стр. 131.

¹⁵ П. А. Ровински, *Op. cit.*, том IV, стр. 449.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 450.

Люция ДЖУРАШКОВИЧ

ЦЕРКВЕ И МАНАСТИРИ НА СКАДАРСКОМ ОЗЕРЕ
В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПАВЛА А РОВИНСКОГО

Резюме

В этой работе автор пытается анализировать вклад Павла Ровинского в исследовании определенных сакральных памятников на Скадерском озере или более конкретно церкви в монастырях Старчево, Бешка, Морачник, Враньяна и Речки Ком. Эта задача особенно сложная, потому что включает не только научные дисциплины, такие как например: история художественного искусства, но и общую историю, этнографию компаративной религии, палеографию и эпиграфику. Благодаря этим дисциплинам, исследования П. Ровинского особенно инспиративными и недостаточно использованными в наши дни. Автор особенно подчеркивает религиозно-антропологическое значение церквей и монастырей, которые сохранены на Скадорском озере, имея в виду, что особенную роль имели эти святыни на духовность народа и продолжают влиять в наши дни. Главная необходимость в сохранении ценности сокральных памятников, потому что они представляют самую важную демензию, в которой выражен культурный идентитет народа.

